

“AVESTO” NING YARATILISHI VA TUZILISHI TARIXIY MANBA SIFATIDA O’RGANISH**Ahmadjonov Ahrorbek**

Andijon davlat universiteti, Tarix fakulteti 3-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7034569>

ANNOTATSIYA: O‘zbekistonning miloddan avvalgi 1-ming yillikning birinchi yarmiga oid tarixi ilk yozma manba «Avesto»da berilgan. Avestoda birinchi bo‘lib, ushbu zaminda yashagan elatlar, xalqlar, afsonaviy qahramonlar, podsholar, hamda davlatlar, davlatlarning boshqaruv tizimi, xalqlarning mashg‘uloti batafsil bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: «Avesto», Zardushtiylik, YUNESKO, Amudaryo, Zarafshon, Mug‘rob, Tajan, Qunduz

O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov «Avesto» xususida «Uchinchi ming yillik ibtidosidi biz hozirgi O‘zbekiston hududida qadimiy sivilizatsiyaning, davlatchilik va zardushtiyli davri dinining paydo bo‘lishi va rivojlanishi nuqtai nazaridan bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan, umumiy insoniyat taraqqiyotida yorqin iz qoldirgan ikki shonli sananing guvohi bo‘lamiz»,- degan YUNESKO Ijroiya Kengashining yakunlovchi 155-sessiyasida so‘zlagan nutqida. «Eng mo‘tabar, qadimgi qo‘lyozmamiz «Avesto»ning yaratilganiga 3000 yil bo‘layapti. Bu nodir kitob bundan XXX asr muqaddam ikki daryo oralig‘ida, mana shu zaminda umrguzaronlik qilgan ajdodlarimizning biz avlodlarga qoldirgan ma‘naviy, tarixiy merosidir.

Avesto ayni zamonda bu qadim o‘lkada buyuk davlat, buyuk ma‘naviyat, buyuk madaniyat bo‘lganidan guvohlik beruvchi tarixiy hujjatdirki, uni hyech kim inkor etolmaydi».- deb yurtboshimiz tarixchi olimlar bilan suhbatda ta‘kidlagan edilar. Haqiqatan ham uch ming yillik tariximiz haqidagi, davlat paydo bo‘lishi va uning boshqarilishi, odamlar o‘rtasidagi munosabatlar, ezgulik va yovuzlik o‘rtasidagi kurash g‘oyalari bilan sug‘orilgan buyuk tarixiy–siyosiy-huquqiy manbadir. «Avesto»da dunyoning yaratilishi, insonning kamol topishi, ezgulik uchun yovuz kuchlar bilan kurashi, erkinlik ijodkorlik va bunyodkorlik yo‘lidagi orzulari o‘z ifodasini topgan. «Avesto» kitobi miloddan oldingi VI asrda yuzaga kelgan. Beruniyning xabar berishicha, «Avesto»ning qo‘lyozmasi o‘n ikki ming molning terisiga oltin harflar bilan yozilgan ekan. Iskandar «Avesto»ni kuydirib tashlashdan oldin uning tib, astronomiyaga oid qismlarini yunon tiliga tarjima qildirgan. «Avesto»ning uch qo‘lyozma nus‘hasi bo‘lgan. Uning bir nus‘hasini Iskandar yo‘q

qilib tashlagan. Bir nus'hasi Yunonistonga jo'natilgan. Bir nus'hasini esa zoroastrizm e'tiqodiga sodiq kishilar saqlab qolganlar. Ta'qib va quvg'in sharoitida uni saqlab qolish oson bo'lmagan. Keyinchalik sosoniylar hukmronligi davrida (milodning III-VII asrlari) zoroastrizm rasmiy e'tiqod sifatida tanilgan. Sosoniylar «Avesto»ni tiklash uchun uning mazmunini o'rganish, hamda uni pahlaviy tilda yozib chiqishgan.

1755-1761 yillarda fransuz olimi Anketil Dyuperron Hindistonning Gujarat viloyatida eron zardushtiylarining avlodlari – parslarning urf-odatlarini va diniy marosimlari bilan tanishib chiqqan. Hamda eng asosiysi, fransuz olimi parslarning diniy yozuvlarini o'qishga muvassar bo'lgan. Shundan «Avesto»ning hozirgi tahlil uchun asos nus'hasi bunyod etilgan. Avesto – buyuk huquqiy manba Markaziy Osiyo xalqlarining tarixini Turon zamin hududida shakllangan eng qadim davrni o'rganishda asosiy tarixiy-huquqiy manba – «Avesto», ya'ni zardushtiylikning muqaddas kitobidir. «Avesto»da zardushtiylik dinining qonun-qoidalari, farz va sunnatlar, Yazdoni pokning yaratuvchilik qudrati ta'rifi-yu, madhi bilan birga ijtimoiy hayot, turli ijtimoiy tabaqalar, mavjud tuzum tartib-nizomlari, xotin-qizlar haququqini e'zozlash, oila dahlsizligi va mustahkamligiga erishish, ota-onaning farzand oldidagi, farzandlarning ota-ona oldidagi burchi haqida yozilgan. «Avesto»da qadimda Sirdaryo va Amudaryo bo'yidagi xalqlar tarixidan hikoya qiladi. Unda inson hayoti, turmush bilan bog'liq juda ko'p muammolarga to'xtalgan. «Avesto»da jazo berish – diniy-etnik qoidalarga bo'ysundirish vaqtidagi harakat ma'nosida qo'llanilib, xatti-harakat uchun to'lovni anglatgan. Mamlakatimiz tarixiga oid eng qadimgi yozma guvohliklarni o'zida mujassamlashtirgan «Avesto»da mintaqaning Xorazm (Kairizem, ayranam-vejo), Sug'diyona (sug'dlar makoni Gava), Marv (Mouru, Niso), Baktriya (Baxdi) kabi bir qancha tarixiy viloyatlar nomi keltirilgan. Bunda voqyealar bayoni Axurumazda nomidan berib boriladi: «Men Axurumazda eng avval makon va mamlakatlar sirasidan Ayranam-vejoni... so'ngra sug'dlar yashovchi Gavani, keyin esa Mourini va to'rtinchi bo'lib Baxdini, beshinchi bo'lib esa Mouru va Baxdi orasidagi Nisayini yaratdim». «Avesto»da keltirilgan bu makonlar katta bir viloyat sifatida shakllanib, o'zining jug'rofiy hududiga ega bo'lganligiga shubha yo'q. Mazkur jarayon mintaqadagi Amudaryo, Zarafshon, Mug'rob, Tajan, Kunduz kabi daryolar atrofida kechgan. Shunga ko'ra Xorazm, Baktriya, Ariya (Ariana), Parfiya, Girkaniya, Marg'iyona hamda Farg'ona kabi bir qancha viloyatlar bo'lib, ularni birlatirib turuvchi asosiy markaz Xorazmi hisoblangan. Xorazmning eng

qadimgi siyosi sulolalari siyovshlar degan rivoyatlar mavjud. Dastlabki «Avesto» 21 tarixiy kitobdan iborat bo'lgan. Ayrim qismlari saqlanib qolgan: Yasna – «qurbonlik keltirish», Vispart – «hamma hukmronlar», Yasht – «qadrlash», «ulug'lash», Videvdat – «devlarga qarshi qonun» bo'lib, sosoniylar davrida tahlil qilingan. Yasna kitobi 72 bobdan iborat bo'lib, ulardan 17 tasi «Gotalar», payg'ambar Zaratushtraning «muqaddas qo'shiqlari», uning diniy nasihatlaridan iborat. Vispart 24 bobdan iborat bo'lib, zardushtiylarning ayrim xudolariga bag'ishlangan madhiyalardir. Ular bayram va diniy marosimlarda ijro etilgan. Yashtning 21 bobida yozuvsiz zamonlarga oid eroniy qabilalarning tasavvurlari saqlangan. Bu kitobida afsonaviy qahramonlarga va ulug' xudolarga bag'ishlangan madhiyalar to'plangan. Qadimgi qabilalar og'zaki ijodi asosida Yasht boblari paydo bo'lgan Videvdat to'liq saqlangan kitobdir, uning tarixiy sanasi Yasna yoki Yasht qismlariga nisbatan nisbatan yosh hisoblanadi. Videvdat 22 ta bobdan iborat. «Avesto»ni o'rganishda payg'ambar Zaratushtra faoliyati va zardushtiylik dinining vujudga kelishi muammosiga e'tibor beriladi. Zaratushtra (yunoncha – Zoroastr, o'rta fors tilida – Zardusht)ning nomi qadimgi Eron Zraushtra so'zidan kelib chiqqan. «Zar» - bu oltin, «ushtra» tuya yoki uch xil ma'noda – «Oltintuyali», «Oltin tuya egasi», «Tuyalar yetaklagan odam» deb tarjima qilinadi. Gap shundaki, "Avesto"ning yaratilishi davlat arbobi va qonunshunos, din ilohiyotchisi sifatida Zaotar va Otarbon unvonlari sohibi, o'z davida «payg'ambar» (ezgulik haqida xabar beruvchi) sifatida shuhrat qozongan Spitamon nomi bilan bog'liq bo'lib, Spitamon Zardusht tahminan m.avv. 630-553 yoki 618-341 yillarda yashagan davrda Markaziy Osiyoda ko'chmanchilik inqirozga uchrab, Turonu Eronda el bo'lib, o'troq yashay boshlagan: turkiylar, forsiylar, derbiklar, baktriyaliklar o'troq hayotga moslashib, dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilikka o'ta boshlaganlar va qadimgi shahar viloyatlariga asos bo'lishgan edi. Patriarxal urug' jamoasi munosabatlari o'rnini markazlashgan davlat tizimi egallashi bilan xarakterlanadi. "Avesto"da inson ijtimoiy mehnati tufayli barcha yomonlikdan, yovuzlikdan qutulishi mumkinligi g'oyasi yotadi. Dehqonchilikdagi mehnat yaxshilikning yuzaga chiqishida va insonni qayta tarbiyalashda asosiy omil Axuramazda qonuniga bo'ysunish hisoblanadi. Kim g'alla eksa oliy janobdir. G'alla ekkan kishi ezgulik urug'ini sochadi. Demak, mehnat va tabiiy ehtiyoj tufayli insonlar birga yashashini ilgari so'radi. "Avesto"da erkin, mo'tabar odam «adama» deb jamoa urug'lari, Erkin jamoa a'zosi «asna» ma'nosida qo'llanilgan. Boylik «gayta» deb, u mol bilan o'lchangan. Ijtimoiy tarkibi «nmana» – oila

birligi bo'lib, uy, xonadon ma'nosida bo'lgan. Oila boshlig'i – Nmanapati, Videvdat kitobida qul «vaysa», ya'ni urug' quli deb tilga olingan. «Vira» nmana – katta oila xizmatkori deyilgan. "Avesto"da erkin jamoa a'zolaridan kambag'allashgani – «parnaytar» cho'pon atamasi bilan yuritilib, uning kimgadir qaram, tobeligini bildiradi. «Vira, vaysa, parnaytar» – boshqa erkin a'zolarga nisbatan haq-huquqlari cheklangan. "Avesto"da jamiyat to'rtta asosiy qisimga bo'linadi. Uy, oila jamoasi – «nmana», «dmana», urug' jamoasi – «vis», «qabila», «zantu», qabilalar ittifoqi – «dahiyu» deb atalgan. Vis 15 tarixiy qarindosh nmanadan tashkil topgan. Visga qizning farzandlari kirmagan. Chunki vis mutlaqo patriarxal oila bo'lgan. Jamiyat iqtisodiy asosini urug'jamoasi tashkil etib, ijtimoiy-huquqiy vazifani bajargan. Mamlakatni idora qilgan shaxs «kavi» yoki «sastar» deb yuritilgan. «Sastar» so'zi orqali qabilalarning harbiy yo'l boshchisi tushunilgan. Oqsoqollar kengashi – «varzanopati», «xanjamana», Xalq yig'ini majlisi – «vyaxa» deb yuritilgan. Yashtning uchinchi bobida bunday xabar qilinadi: «Xudo Mitrani biz ulug'laysiz. Unga hyech kim yolg'on gapira olmaydi: uyda - oila boshlig'i, urug' oqsoqoli, qabila yo'l boshchisi va mamlakat sardori. Agar uy egas, urug' oqsoqoli yolg'onchi bo'lsa, g'azablangan Mitra butunlay oilani, urug'ni, qabilani, mamlakatni va ularning boshliqlarini tamoman yo'q qiladi. Oila, urug', qabila boshliqlari «pati» so'zi qo'shib nmanapati, vispati, daxiyupati deb ishlatilgan. Shu bilan birga mamlakatni idora qilgan shaxs «kavi» yoki «sastar» ham deb atalgan. "Avesto"da o'ch olish, garovga turish qoidalari bo'lib, u Vispati – urug'boshlig'i, sudya, diniy ustoz tomonidan tartibga solingan. Barcha pati boshliqlari saylab qo'yilgan. Daxiyu ustidan – daxya sastar turgan. "Avesto"da qadimgi jamiyatning to'rt toifasini ajratib berilgan: kohinlar, jangchi askarlar, chorvadorlar va hunarmandlar (Yasna, 19 bob) "Avesto"ning eng qadimgi qabilalari chorvachilik bilan hayot kechirishgani haqida ham so'z yuritiladi. Manbada keltirilgan ma'lumotlar Markaziy Osiyoda qabilalarning siyosiy birlashmasi tashkil topgan davrlarga (mil.avv. IX-YIII asrlar) mansub – Aryonam Vayjo, juda katta harbiy ahamiyatga ega deb ko'rsatiladi.

"Avesto"ga ko'ra Sharqiy Eron podsholarining ro'yxati quyidagicha: «Xaosh'yonx eroniylarining birinchi afsonaviy podshosi (Shohnomada Xushang), keyin Yima (Jamshid) – podsho-podachi, S'yovarshon (Siyovush), Kavi Xaosrov (qay-Hisrov), Kavi Vishtasp. Kavilar – podsholar sulolasidir. Zardushtiylik dinida imon uch tayanchga asoslanadi: 1) fikrlar sofligi; 2) so'zning sobitligi; 3) amallarning insoniyliги. "Avesto"da «Bergan so'zning uddasidan chiqish, unga

sodiq qolish, savdo-sotiq va shartnomalarga qat'iy amal qilish, qarzni o'z vaqtida to'lash, aldamchilik va hiyonatdan holi bo'lish imonlilik alomatidir» - deyilgan. Hayotiga, sog'lig'iga va shaxsiga qarshi qaratilgan xatti-harakatlar eng og'ir jinoyatlar hisoblanib, bunday jinoyatlar podshoh tomonidan ko'rib, hukm chiqarilgan. Mazkur jinoyatlar uchun o'lim jazosi qo'llanilgan. Ayrim hollarda jinoyat sodir etgan kishining oila a'zolari ham o'limga hukm etilgan. "Avesto" qonunlari ijtimoiy va iqtisodiy hayotdan, ao'loq va dindan kelib chiqqan qarashlar, jamiyatdagi insonlarning o'zaro aloqalari tajribasiga asoslangan bo'lib, inson va jamoaning har kungi hayotini, ichki va tashqi munosabatlarini huquqiy nazorat qilishiga qaratilgan. Bunday yondoshuv dastavval nohaqlik va jinoyatga to'siq qo'yish, ularning oldini olish maqsadi bilan uzviy bog'langan. Zardushtiylarning muqaddas kitobi «Avesto»da odamlarning ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlari ma'lum qonun-qoidalarga asoslanganligi haqida ma'lumot bor. Agar kishilar Axura-Mazda yaratgan qonunlarga qat'iy amal qilsalar, haqiqat (adolat) va ezgulik yovuzlik ustidan tantana qilib boraveradi, deyiladi. «Avesto»da ta'kidlaganidek, Sipiytmon Zardusht butun hayoti davomida Ezgu fikr, Ezgu kalom, Ezgu amal kabi axloqiy-huquqiy g'oyalarga rioya qiladi. Ulimdan so'ng marhum ustida o'tkaziladigan hisob-kitobda Haqiqat tangrisi (Ilohi) Roshnu ezgulik va yovuzlik ishlarini adolat tarozida salmoqlanib ko'radi. «Avesto»da jamiyatning barcha a'zolari kim bo'lishidan qat'i nazar, ezgulikka intilishi lozimligi ta'kidlanadi. Qadim Turondagi siyosiy va huquqiy ta'limotlarning keyingi davrlarda rivojlanishiga turtki bo'lgan omillardan biri Moniy va Mazdak g'oyalari hisoblanadi. Zero, siyosiy ta'limotlarning xilma-xilligi siyosiy-huquqiy ta'limotlar tarixi rivojiga ma'lum darajada ta'sir etishini inkor etib bo'lmaydi. Barcha siyosiy ta'limotlarni bir tizimga solmoqchi bo'lsak, barcha davrlarga xos bo'lgan ijtimoiy, siyosiy va huquqiy muammolarga nisbatan bildirilgan ilg'or siyosiy fikrlarga duch kelinadi. Ana shunday o'z davri uchun ilg'or siyosiy-huquqiy qarashlarga quyidagi ta'limotlar misol bo'la oladi: III asrda respublikamiz hududida keng tarqalgan moniychilikning siyosiy-huquqiy mafkurasining ayrim parchalari bizgacha yetib kelgan. Moniychilik Sharqda ilgari tarqalgan dinlar buddizm, otashparastlik va xristianlikka qarshi muxolif diniy oqim sifatida shakllangan. Moniychilik asoschisi Moniy bunday yozadi: "Oldingi dinlar faqat bitta mamlakatda va bitta tilda mavjud bo'lgan. Faqat mening dinim shunday xususiyatga egaki, unga istalgan mamlakatda, istalgan tilda e'tiqod qilishlari mumkin. Uni eng chekka mamlakatlarda ham targ'ib qiladilar.

Uning qadim zamonlardan to hozirgi kungacha rivojlanishi ushbu maqolada keng tasvirlangan.¹ Ushbu maqolada oilaning zamonaviy jamiyatdagi ahamiyati, roli, turlari berilgan. Uning qadim zamonlardan to hozirgi kungacha rivojlanishi ushbu maqolada keng tasvirlangan.² Shu jumladan, kichik biznes va biznesning rivojlanishi va huquqiy asoslari ilmiy tahlil qilinib, ayni paytda kichik biznes va biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash, ikkinchisiga o'zgartirishlar kiritiladi va milliy qonunchilikning ushbu sohasiga oid qoidalar qo'shiladi.³ Hozirda yuqorida qayd etilgan ajdodlarimizning ilmiy merosini, ijtimoiy-siyosiy faoliyatini o'rganish va yoshlar bilan tanishtirish xayrihohligi hozirgi zamon ziyolilarining asosiy dolzarb vazifalaridan sanaladi.⁴ G'arb olimlarining oliy ta'limni o'zgartirish haqidagi qarashlari ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilingan. O'zbekistonda oliy ta'limning rivojlanishi xorijiy tadqiqotlar prizmasi orqali o'rganildi.⁵ Moniychilikning markaziy g'oyasi ikki asos. Ziyo (yaxshilik) va Zulmat (yomonlik) o'rtasidagi kurash bo'lgan. Bu tabiat uchun ham, jamiyat uchun ham o'os narsalardir. Ziyo (yaxshilik) siyosiy va huquq tiliga tarjima qilinganda hukmronlikning yaxshi, saxovatli shaklini, adolatlik, qonuniylik, tinchlik, osoyishtalik, xalq haqida g'amxo'rlik va shu qabilarni anglatadi. Zulmat (yomonlik) esa - o'zboshimchalik, zo'ravonlik, istibdod, qonunsizlik, nohaqlik, urush, jinoyat, tartibsizlik va shu qabilardir. Moniychilik siyosiy-huquqiy sohadagi butparastlik, zulm, qonunsizlik, ezish, jinoyatchilik, harakatsizlik va tengsizlikni qoralash bilan to'yingan. Moniy va uning izdoshlarining fikricha bu siyosiy-huquqiy illatlar abadiy emas. Ular ustidan ideal siyosiy-huquqiy tuzumning asosiy prinsiplari bo'lib qolishi lozim bo'lgan odamlar o'rtasidagi adolatsizlik, qonuniylik, insoniylik, tenglik, tinchlik va do'stlik muqarrar g'olib keladi. Moniy ta'limotida talangan va taxqirlangan dehqonlar ommasining talab va ideallari o'z aksini topgan. Umuman u dehqon demokratik tusda bo'lgan. "Ammo moniylik har qanday faol harakatni rad etgan va

¹ Nasriddinovich, A. A. (2020). The features of appearing family in modern society. *European science review*, (3-4), 69-72.

² TOLIBJONOVICH, M. T., & OGLI, G. O. R. (2020). Lombard Microcredit Organization Its Concept and Its Importance Today. *JournalNX*, 6(10), 109-111.

³ Tolibjonovich, M. T. (2021). EASTERN RENAISSANCE AND ITS CULTURAL HERITAGE: THE VIEW OF FOREIGN RESEARCHERS. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(05), 211-215.

⁴ Abdumalikovich, E. A. (2018). Innovatory methods of working with unorganized youth. *European science review*, (9-10-1), 259-260.

⁵ Egamberdiev, A. (2022). HIGHER EDUCATION IN SOME WESTERN RESEARCH. *Thematics Journal of Social Sciences*, 8(2).

kurashning mahsulsiz passiv usullarini targ'ib qilgan, natijada u keyinchalik tushkunlik, tasavvub va hayotdan kechishni targ'ib qiluvchi turli mayda sektorlarga bo'linib ketgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nasriddinovich, A. A. (2020). The features of appearing family in modern society. *European science review*, (3-4), 69-72.
2. TOLIBJONOVICH, M. T., & OGLI, G. O. R. (2020). Lombard Microcredit Organization Its Concept and Its Importance Today. *JournalNX*, 6(10), 109-111.
3. Tolibjonovich, M. T. (2021). EASTERN RENAISSANCE AND ITS CULTURAL HERITAGE: THE VIEW OF FOREIGN RESEARCHERS. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(05), 211-215.
4. Abdumalikovich, E. A. (2018). Innovatory methods of working with unorganized youth. *European science review*, (9-10-1), 259-260.
5. Egamberdiev, A. (2022). HIGHER EDUCATION IN SOME WESTERN RESEARCH. *Thematics Journal of Social Sciences*, 8(2).
6. Исхоқов М. Авесто, Яшт китоби. - Тошкент. Шарқ, 2001.
7. E.Xoliqov, O' Ubaydullaev va boshq. Milliy g'oya faidan seminar mashg'ulotlari o'tkazish metodikasi. (uslubiy tavsiyalar) - Toshkent., 2010.
8. «Авесто»- инсонпарварлик ва эзгулик чашмаси. Тошкент., «Куч адолатда», 2000.
9. М.Ҳамидова. «Ўзбекистон давлати ва ҳуқуқи тарихи».Ўқув қўлланмаси. Тошкент.2005.